



## МАКТАБГАЧА КАТТА ЁШДАГИ БОЛАЛАРДА ИЖОДИЙ ТАДҚИҚОТЧИЛИК МАЛАКАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

*Генжемуратов Б.О.*

*Нукус инновация институти, Мактабгача ва бошлангич  
таълим кафедраси ўқитувчиси*

*Жуманиязова Д.Е.*

*1-курс магистри*

*Хайтиметова Ш.Ф.*

*2-курс талабаси Ажинияз номидаги НДПИ*

**Tayanich so'zlar:** maktabgacha ta'lim, maktabgacha katta yosh, tadqiqotchilik malakalarini o'stirish, mashg'ulot, maktabgacha ta'lim tashqiloti, muammo, tadqiqotchilik malakalarini shakllantirish, bolalar, ijodiy.

**Ключевые слова:** дошкольное образование, старший дошкольный возраст, развитие навыков исследовательской деятельности, дошкольное образовательное организация, проблема, методика формирования навыков исследовательской деятельности, дети, творчество.

**Key words:** preschool education, preschool age, development of research skills, training, preschool education environment, problem, formation of research skills, children, creativity.

### **Резюме:**

Maqola maktabgacha katta yoshdagi bolalarda ijodiy tadqiqotchilik malakalarini shakllantirishning nazariy asoslari va metodik jihatlari tadqiq qilishga bag'ishlangan. Unda maktabgacha katta yoshdagi bolalarda ijodiy tadqiqotchilik malakalarini shakllantirishning nazariy-amaliy asoslari ochib berilgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida katta gurux bolalarda ijodiy tadqiqotchilik malakalarini o'stirish metodik muammo sifatida tavsiflangan.

### **Резюме:**

Статья посвящена проблеме осуществление теоретических основ и методической оснащенности в совершенствований у детей старшего дошкольного возраста навыков творческой исследовательской деятельности. Здесь раскрывается теоретико-практические основы формирования у детей старшего дошкольного возраста навыков творческой исследовательской деятельности. Разработаны проблемы методики развития навыков творческой исследовательской деятельности детей в дошкольных образовательных организациях.

### **Summary:**

The article is devoted to the research of the theoretical foundations and methodological aspects of the formation of creative research skills in children of preschool age. It reveals the theoretical and practical foundations of the formation of creative research skills in children of preschool age. Developing creative research skills in a large group of children in pre-school educational organizations is described as a methodological problem.



Мактабгача ёш - бу инсон ҳаётидаги озига хос давр. Бу атрофдаги ҳақиқатни озлаштиришга алоҳида сезгирлик билан тавсифланади; мактабгача ёшдаги боланинг фаолияти - тадқиқот, когнитив, тадқиқот. Катта қизиқиш билан болалар турли хил тадқиқот ишларида қатнашадилар, қизиқиш ва тажриба отказиш истагини корсатадилар. Демак, изланиш фаолияти, А.И.Савенков таъкидлаганидек, боланинг табиий ҳолати бўлиб, у изланиш хулқ-атворини келтириб чиқаради ва боланинг ақлий ривожланишининг дастлаб ўзини-ўзи ривожлантириш жараёни сифатида ривожланиши учун шароит яратади.

Боланинг тадқиқот коникмаларини ривожлантириш муаммоси қадим замонлардан бери олимларнинг эътиборини тортган. Болани илмий-тадқиқот фаолиятига тайёрлаш, мактабгача ёшдаги болаларнинг тадқиқот коникмаларини ривожлантиришнинг самарали воситаларини топиш замонавий таълимнинг энг муҳим вазифаларига айланиб бормоқда ва шу билан бирга назариядаги ва айниқса мактабгача таълим амалиётидаги энг долзарб муаммолардан бирига айланиб бормоқда.

Мактабгача ёшдаги болалик даврида тадқиқот коникмаларини шакллантириш болада тадқиқотчи, "олим" позициясини ривожлантириш учун асос яратади. С.Л.Рубинштейннинг таъкидлашича, мактабгача ёшдаги болаларнинг тадқиқот фаолияти жараёнида ривожланиши, шаклланиши, нима болса, шундай болиши мутлақо табиийдир. А.И.Савенков таъкидлаганидек, боланинг янги нарсаларни оз тадқиқоти - кузатиш, тажрибалар отказиш, улар асосида оз мулоҳазалари ва хулосаларини чиқариш орқали тушуниш табиийроқ ва шунинг учун ҳам кимдир томонидан аллақачон олинган билимларни олишдан кора осонроқдир. Бунда олимлар нафақат мактабгача ёшдаги болалар билан илмий-тадқиқот фаолиятини ташкил этишнинг муҳимлигини, балки унинг зарурлигини ҳам таъкидлайдилар.

Мактабгача ёшдаги болаларда тадқиқот коникмаларини шакллантириш хусусиятлари когнитив жараёнлар (идрок, хотира, фикрлаш, тасаввур) ҳар қандай инсон фаолиятининг ажралмас қисми сифатида киради ва унинг у ёки бу самарадорлигини таъминлайди. Когнитив жараёнлар инсонга келгуси фаолиятнинг мақсадлари, режалари ва мазмунини олдиндан режалаштиришга, ушбу фаолиятнинг боришини, унинг ҳаракатлари ва хатти-ҳаракатларини онгида ойнашга, оз ҳаракатларининг натижаларини олдиндан коришга ва уларни амалга оширилаётганда бошқаришга имкон беради. Инсоннинг умумий қобилиятлари ҳақида гапирганда, улар ривожланиш даражаси ва унинг когнитив жараёнларининг характерли хусусиятларини ҳам назарда тутати, чунки бу жараёнлар инсонда қанчалик яхши



ривожланган болса, у қанчалик қобилиятли болса, у шунчалик коп имкониятларга эга болади. Инсон когнитив фаолиятга етарлича ривожланган мойиллик билан тугилади, лекин янги тугилган чақалоқ когнитив жараёнларни дастлаб онгсиз равишда, инстинктив равишда амалга оширади. У ҳали озининг когнитив қобилиятларини ривожлантириши, уларни бошқаришни органиши керак. Шу сабабли, инсоннинг когнитив қобилиятларининг ривожланиш даражаси нафақат тугилиш пайтида олинган мойилликларга боғлиқ (гарчи улар когнитив жараёнларнинг ривожланишида муҳим рол ойнайди), балки копрок даражада болани тарбиялашнинг табиатига боғлиқ. оилада, болалар богчасида, оз интеллектуал қобилиятларини оз-озини ривожлантириш учун оз фаолиятида. Когнитив жараёнлар алоҳида билиш ҳаракатлари шаклида амалга оширилади, уларнинг ҳар бири ақлий жараёнларнинг барча турларидан ажралмас тарзда ташкил топган яхлит психик ҳаракатдир. Аммо улардан бири одатда маълум бир когнитив ҳаракатнинг моҳиятини белгиловчи асосий, этакчи ҳисобланади. Ана шу маънодагина бундай психик ривожланишларни алоҳида кўриб чиқиш мумкин. Боланинг ҳиссий идрокининг такомиллашиши, биринчидан, уларнинг жисмоний машқлари натижасида сезги апаратидан яхшироқ фойдалана олиши билан боғлиқ бўлса, иккинчидан, кўпроқ ҳаракат қилиш қобилияти билан боғлиқ. ва ҳиссий маълумотларни янада мазмунли талқин қилиш боланинг ақлий ривожланиши билан боғлиқ болган муҳим рол уйнайди.

Тадқиқотчилик фаолияти туфайли боланинг ижодий салоҳияти, унинг янги билимга бўлган эҳтиёжи рўёбга чиқади, мустақиллик, ташаббускорлик, ижодкорлик ва мақсадга мувофиқлик каби шахсий фазилатлар ривожланади. Боланинг янги билимларни тайёр ҳолда қабул қилиши эмас, балки унга ўзи бора олиш имкониятига эга бўлиши жуда муҳимдир. Шу тарзда олинган маълумотлар кўпроқ онгли, яхшироқ эсда сақланади ва ҳаётда янада самарали қўлланилади.

Мақтабгача ёшдаги болалар туғма кашфиётчилар. Ва бу уларнинг қизиқувчанлиги, доимий экспериментга бўлган истаги, муаммоли вазиятга мустақил равишда ечим топиш истаги билан тасдиқланади. Тарбиячининг вазифаси бу фаолиятни ривожлантиришга фаол ёрдам беришдир.

Тадқиқот фаолияти ҳақида гапирганда, биз тўғридан-тўғри нарсаларнинг тузилишини, атрофдаги олам ҳодисалари ўртасидаги алоқаларни, уларни тартибга солиш ва тизимлаштиришни англашга қаратилган боланинг фаолиятини тушунамиз. Ушбу фаолият илк болалик даврида пайдо бўлади, дастлаб оддий нарсаларни англатади, гўё нарсалар билан мақ-



садсиз (протсессуал) экспериментлар ўтказилади, шу билан бирга идрок фарқланади, объектларни ранг, шакли, мақсади бўйича энг оддий тоифаларга ажратиш, ҳиссий меёрлар, оддий воситалар ҳаракатлари ўзлаштирилади.

Мактабгача болалик даврида тадқиқотчилик фаолиятига ҳар қандай янги материалнинг имкониятларини синовдан ўтказишда, уларга йўналтирилган ҳаракатлар шаклида тўқилган ўйин, самарали фаолият қўшилади.

Шарқнинг қомусий олимлари асарларида таълим-тарбия, шахс камолоти борасидаги фикрлари билан бирга билим эгаллаш, илм олиш йўллари хусусида қатор илмий маълумотлар келтирилади. Жумладан, Имом ал-Бухорий, Абу Наср Форобий, Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Бурҳониддин Зарнужий каби олим ва мутафаккирларнинг асарларида юқоридаги муаммо юзасидан атрофлича маълумотлар келтирилади.

Муҳаддис олим Имом ал-Бухорий ҳам илм ўрганишни юқори даражага қўйиб, ўз асарларида қуйидаги фикрларни илгари сурадилар: “Киши илм бобида нафақат ўзидан юқори ёки тенгдошларидан, балки ўзидан паст бўлганлардан ҳадис олмагунча, етук муҳаддис бўла олмайди”.

Абу Наср Форобий эса ўз асарларида билиш шакллари, инсоннинг руҳий ҳолати, жон ва тананинг ўзаро муносабати, мантикий фикрлаш тўғрисидаги мулоҳазаларини билдиради.. Фаробий "Илм ва санъатнинг фазилатлари ҳақида" китобида табиатни билишнинг чексизлигини, билим билмасликдан билишга, сабабиятни билишдан оқибатни билишга қараб боришни уқтиради. Инсон воқеликни идрок, сезги, хотира, тасаввур, мантикий тафаккур, ақл, нутқ ва бошқа восита ҳамда усуллар орқали била олади.

Қомусий олим Абу Али ибн Синонинг фикрича, инсон тафаккури, ақлининг кучи бир неча босқичдан иборат. Ақлий кучлар дастлаб мутлак тинч, сокин ҳолатда бўлади. Ибн Синг асарида эса инсонларни дўстликка, билим ўрганишга чақиради.

Абу Али ибн Сино болаларнинг ўқиш, таълим олишларига масъулият билан қараш тарафдорларидан бўлган. У бола 6 ёшга етгач муаллимга билим олиш учун топширилишини айтиб ўтади. Ҳозирда ҳам болаларнинг 6-7 ёшдан бошланғич синфларга қабул қилиниши ибн Синонинг ўша даврдаги ғояларининг нақадар аҳамиятли эканлигидан далолат беради, зотан ушбу ҳол боланинг ўқишга бўлган муҳаббатини кучайтириши мумкин. Унинг фикрича, болага таълим аста-секинлик билан берилиши жоиз. Уни бирданига китобга боғлаб қўймаслик лозим, дейди аллома.



Болаларнинг ўқиш фаолиятига оид фикрлар қомусий олим Абу Райҳон Беруний асарларида ҳам ўз аксини топган. Унинг фикрига кўра, билим олиш учун ўқувчиларда аввало интилиш ва қизиқиш бўлиши керак. Дарҳақиқат, ниманидир ўрганиш, тадқиқ қилиш учун инсонда интилиш, ҳаракат ва қизиқиш бўлмаса, у ҳеч нарсага эриша олмайди.

#### Адабиётлар:

1. Абдурахмонов А. Саодатга элтувчи билим: (Дин, фалсафа, ҳаёт, маънавият ва маърифат сабоқлари). – Т.: Моварауннаҳр, 2002. – 720 б.
2. Абу Райҳон Беруний. Тарайҳалар (Жавоҳирот китобидан). – Т.: Мерос, 1991. – 47 б.
3. Абу Райҳон Беруний. Феруза (Жавоҳирлар ҳақида нақл ва ҳикоятлар). – Тошкент: А.Қодирий номидаги нашриёт, 1993. – 96 б.
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. М.: Учпедгиз, 1996.
5. Ходжаев В.Х. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Т.: SANO-STANDART, 2017. – В.204.